



# GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

(GEMDER)

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 3, Cilt: 3, Sayı:2

Aralık-2022

MAKALE BİLGİLERİ

**Kur'an-ı Kerim'deki Pratiği ve Nahiv Teorisi Açısından  
Mef'ulün Bih'in Hazfi (Otuzuncu Cüz/Amme Cüzü Örneği)**  
Mef'ulün Bih'in Hazfi in terms of Practice in the Qur'an and the Theory of  
Nahiw (The Example of the Thirtieth Juz/Public Juz)

YAZAR

Mehmet Hadin TURABİ

Dr, DİB

[mehmet-hadintutkal@hotmail.com](mailto:mehmet-hadintutkal@hotmail.com)

Orcid: [0000-0001-5970-8124](https://orcid.org/0000-0001-5970-8124)

**Yayın Bilgisi**

**Yayın Türü:** Araştırma Makalesi

**Makale Geliş Tarihi:** 07.08.2022

**Makale Kabul Tarihi:** 04.11.2022

**Sayfa Aralığı:** 280-301

**Öz:** Arap dilinde hazif konusu genel olarak geniş bir dilbilimsel olguyu oluşturmaktadır. Çoğu zaman sayısız birçok beşer dili de bu geniş olguya ortak olabilmektedir. Zira insan konuşurken fitratı gereği tekrardan kaçınıp icâz ve hazfe meyillidir. Bu sebeple şairler, edebiyatçılar ve yazarlar, konuştuklarında dinleyicinin anlama ve kavrama seviyesine göre aktüel faktörler, lafzî ve akli karinelere bakarak tekrardan imtina edip hazfe itimat etmişlerdir. İcazı temsil eden hazif olgusu gibi bir özelliği bünyesinde barındırıyor olması bu açıdan Arap dilinin diğer dillerden daha öne çıkmasını sağlamıştır. Bütün bu sebeplerden mühlhem olarak çalışmada Kur'ân'ın otuzuncu cüzü/Âmme cüzü örneğinde mefûlün bihin hazif konusu ele alındı. Bu başlık altında mefûlün bihin hazfinin temel sebepleriyle beraber manevî gayelerinin açığa çıkartılıp tespiti hedeflendi. Ayrıca hazfin belâgat açısından faydaları, amaçlanan manayı ortaya çıkarıp değiştirmesindeki etkisi, hazif ve zikretmek arasındaki farklar bağlamında detaylandırıldı. Makalenin giriş bölümünde hazfin sözlük ve terim açısından manaları, hazfin zıddı olan idmârın anlamı kısaca açıklandı. Çalışmanın birinci başlığında hazif ve idmâr arasındaki farklar açıklanırken, ikinci başlıkta hazfin şartları detaylarıyla zikredildi. Üçüncü başlıkta hazfin genel çeşitleri, dördüncüsünde ise otuzuncu cüz örneğinde mefûlün bihin hazfedilmesindeki gayeleri maddeler halinde örnek âyetler çerçevesinde meâllerıyla detaylandırıldı.

**Anahtar Kelimeler:** Arap Dili, Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân, Mefûlün bih, Hazif.

**Abstract:** The subject of haif in the Arabic language constitutes a broad linguistic phenomenon in general. Many human languages can also be common to this phenomenon. For this reason, when poets, men of letters and writers spoke, refrained from looking at the actual factors, literal and mental presumptions according to the understanding and comprehension level of the listener and relied on pleasure. Since the Arabic language is one of the essential characteristics and contains the heph phenomenon, which represents ijaz, other languages are mentioned about the aforementioned phenomenon. Inspired by all these reasons, in the study, the subject of mefûl bihin hadif in the thirtieth juz example of the Qur'an was discussed. Here, it was aimed to reveal and determine the main reasons of the mefûl bih hazf and their spiritual goals. In addition, the benefits of hazf in terms of rhetoric, its effect in revealing and changing the ultimatum, and the differences between dhikr and dhikr were detailed. In the introduction part of the article, the dictionary and term meanings of hazf, and the meaning of idmâr, which is the counterpart of hazf, are briefly explained. In the first title, the differences between hasif and idmar were explained, while in the second, the conditions of hazfin were mentioned in detail. In the third title, the general types of hadf, and in the fourth part, the purpose and aims of the mefûl bihin in the example of the thirtieth juz, the objectives of its preparation were detailed with their translations in the context of the sample verses.

**Keywords:** Arabic Language, Qur'an, İ'râbu'l-Qur'an, Mefûlün bih, Hazif.

## Giriş

Çalışmanın konusu pratiği ve nahiv teorisi açısından mefûlün bihin Kur'ân-ı Kerîm'deki hazfi (otuzuncu cüz/Âmme cüzü örneği) olması hasebiyle ana konuya girişten önce hazfin lügat/sözlük ve ıstılâh/terim manalarını detaylandırmak yerinde olacaktır. Hazif kelimesi sözlük ve terim olarak birkaç manaya gelmektedir. Hazif sözlükte genel olarak (الرَّمِي) "atmak" manasındadır. Örneğin حَدَفْتُ بِالْعَصَى أَي رَمَيْتُهُ بِهَا (الرَّمِي) "Onu çubukla hazfettim, yani attım." cümlesindeki (الْحَدْفُ) kelimesi (الرَّمِي) "atmak" manasında gelmiştir. Hazif (الضَّرْبُ) "vurmak" manasına da gelir. Örneğin حَدَفْتُ بِالسَّيْفِ أَي ضَرَبْتُهُ بِهِ (الرَّمِي) "Onu çubukla hazfettim, yani dövdüm." cümlesindeki (الْحَدْفُ) kelimesi (الضَّرْبُ) "atmak" manasında gelmiştir. Hazif (الْقَطْعُ) "koparmak" manasında gelir. Örneğin حَدَفَ الْحَجَّامُ الشَّعْرَ أَي قَطَعَهُ (الْقَطْعُ) "Berber saçı hazfetti, yani kopardı." cümlesindeki (الْحَدْفُ) kelimesi (الْقَطْعُ) "atmak" manasında gelmiştir. Hazif (الْوَصْلُ) "ulaştırmak" manasında gelir. Örneğin حَدَفْنِي فَلَانَ بِجَائِزَةٍ أَي وَصَلَنِي بِهَا (الْوَصْلُ) "Falanca kişi beni ödülle hazfetti, yani beni ödülle ulaştırdı." cümlesindeki (الْحَدْفُ) kelimesi (الْوَصْلُ) "ulaştırmak" manasında gelmiştir.<sup>1</sup> Hazif kelimesinin sözlük manasıyla ilgili Halil b. Ahmed (öl. 175/791), Sîbeveyhi (öl. 180/796), Kisâî (öl. 189/805) ve Ferrâ (öl. 207/822) gibi mütekaddimîn âlimlerin zihninde genel olarak somut bir tablo vardı. Ancak terim anlamıyla ilgili meşhur âlim Bâkılânî (öl. 403/1013), genel olarak hazfin terim manasına açık ve belirleyici bir şekilde değininceye kadar söz konusu âlimlerden hiçbiri değinmemişti. Kendisi hazfi terim olarak şöyle tarif etmiştir: "Cümlede hafiflik ve esnekliği sağlamak amacıyla herhangi bir kelimeyi

<sup>1</sup> Halil b. Ahmed, Ebû Abdîrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, nşr. Abdulhamid Hendâvî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 3/201-202; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbu'l-luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Muhammed Ali en-Neccâr, (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 4/467; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mücmelü'l-luga*, thk. Zuheyr Abdulmuhsin Sultan, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 1/224-225; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşerî, *Esâsü'l-belâğa*, (Beirut: Dârü'l-fikr, 1989), 77-78; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1990), 9/39-41; Ebû'l-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Kamûsu'l-muhît*, nşr. Muhammed Naîm Arkasûsî, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 3/126; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, thk. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc, (Kuveyt: Matbaatü Hukümeti'l-Kuveyt, 1965), 6/66-67.

kelâmdan düşürmektir.”<sup>2</sup> Arap şâiri İbn Sinân el-Hafâcî (öl. 466/1073), ise hazfi terim olarak şöyle açıklar: “Herhangi bir kelimeyi kelâmın manası kendisine delâletinden dolayı cümleden düşürmektir.”<sup>3</sup> Kimi zaman hazfin mefhumu, mukabili olan idmârın mefhumuyla karışmaktadır. Bu vesileyle idmârın kısaca tarif edilmesi ve kendisiyle hazif arasındaki farkların zikredilmesi uygun olacaktır. İdmârın birkaç tarifi söz konusudur. Genel olarak dilbilimci ve tefsir âlimleri idmârı şöyle tanımlamışlardır: İdmâr anlam karışıklığına fırsat vermeden bir veya daha fazla kelimeyi cümleden düşürmektir.<sup>4</sup>

### 1. Hazif ve İdmâr

Çalışmanın ana temasından önce hazif ve idmâr arasındaki farklar ve hazfin şartlarına değinilecektir. Bazı dilbilimci ve araştırmacılar genel olarak hazif ve idmâr arasındaki farkları şöyle sıralamışlardır:

#### 1.1. Hazif ve İdmâr Arasındaki Farklar

a) Hazif olgusu, amaçlanan mananın ifâde etme açısından mahzuf lafza muhtaç olmadığından bütünüyle cümleden atlandır. İdmâr ise kelâmın kendisine olan ihtiyacına binaen sadece lafız olarak cümleden atılıp mana cihetiyle mezkûr olandır.<sup>5</sup>

b) Hazifin kelâmdaki mana eksikliği açısından etkisi yok iken, idmârın etkisi vardır. Örneğin ... *أَعْطَيْتَ زَيْدًا* “Zeyd’e verdin...” cümlesinin takdiri/açılımı, *(أَعْطَيْتَ زَيْدًا دِرْهَمًا)* “Zeyd’e bir dirhem verdin.” şeklinde olup ikinci mef’ulün bih olan *(دِرْهَمًا)* kelimesinin hazfi, cümlelerin manasında herhangi bir eksiklik meydana getirmemektedir. Ancak idmârın söz konusu olduğu örneklerde ise durum böyle değildir. Örneğin ... *وَسَلِّ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا* “Bulduğumuz kent halkına sor...”<sup>6</sup> âyetinin takdiri, *(أَيَّ إِسْأَلَ أَهْلَ الْقَرْيَةَ)* şeklinde olup cümleden düşürülen *(أَهْلَ)* kelimesinin âyetin maksut manasını tamamlamada önemli etkisi

<sup>2</sup> Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkullânî, *İcâzu'l-Kur'ân*, (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 397.

<sup>3</sup> Ebû Muhammed Abdüllâh b. Muhammed b. Saîd el-Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982), 247.

<sup>4</sup> Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *Delâ'ilü'l-i'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, Matbaatü'l-Medenî, 2008), 112-117.

<sup>5</sup> Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevi el-Fârûkî, *Keşşâfü ıstılâhâtü'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Alî Dahrûc, (Beirut: Mektebetu Lübnan, 1996), 4/884.

<sup>6</sup> Yûsuf 12/82.

olduğundan düşürülmesi halinde anlam eksikliği meydana gelmektedir. Zira sual yerleşim yerine değil kent halkınadır.<sup>7</sup>

## 2. Hazfin Şartları

Meânî/Semantik âlimleri hazfin kelâmda veya herhangi bir metinde gerçekleşebilmesi için birçok şart ileri sürmüşlerdir.

### 2.1. Hazifte Öne Çıkan Şartlar

a) Manevî veya lafzi bir gayenin bulunması ya da hazfin istediği ve onun yerini doldurabilecek herhangi bir amacın mevcut olması. Bu durumdaki bir hazif, kelâma belâgat açısından bir incelik metne ise eşsiz zarafet ve güzellik katmaktadır.<sup>8</sup>

b) Hazif ve mahzufa delil olup kendilerine delâlet eden karinenin bulunması. Bu konuda karineler peyce çoktur. Birleşme, yazı, makam, konum, durum, akıl ve mana gibi unsurlar söz konusu karineler arasında sayılabilir.<sup>9</sup>

c) Haziften sonra kelâmın yapı bakımından sağlam, mana açısından açık, mefhum yönünden de kolay anlaşılabilir olması gerekir. Hazfin akabinde aksi bir durum söz konusu olduğunda hazif uygun olmayıp mahzûf olan kelimenin kelâmda zikredilmesi tercih edilir.<sup>10</sup>

d) Hazfedilecek olan kelimenin, zikredildiği durumun aksine tezyin, zarafet, letafet ve incelik gibi estetik güzellikleri kelâmda ortaya çıkaracak düzeyde etkileyici ve güçlü olması gerekir.<sup>11</sup>

e) Hazfin, muhtasar olanı daha da kısaltıp maksut manaya hâle verecek düzeyde ve ölçüde olmaması.<sup>12</sup>

f) Hazfedilen kelimenin daha önce mahzûf olana bedel konumunda olmaması gerekir. Zira mahzûf olana niyabeten gelmiş olan kelimenin,

<sup>7</sup> Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Kahire: Mektebetu't-Turâs, 1958), 2/102.

<sup>8</sup> Cürcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz*, 169.

<sup>9</sup> Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî el-Müsevî el-Alevî, *Hak'a'iku't-te'vil fî müteşâbihî't-tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-Edvâ', 1976), 5/169-170.

<sup>10</sup> Ebü İdrîs el-İmâm el-Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza b. Alî b. İbrâhîm el-Hüseynî el-Alevî et-Tâlîbî, *et-Tırâzü'l-mütezzammin li-esrâri'l-belâğâ*, (Beyrut: Matbaa Mukantafe, 1982), 2/92; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Mu'tereku'l-akrân fî i'câzil-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), 1/315.

<sup>11</sup> Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Messellü's-sâ'ir fî edebî'l-kâtib ve's-şâ'ir*, (Kahire: Daru Nehdetu Mısır li't-Tabî ve'n-Neşri, 2008), 2/279; Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza, *et-Tırâzü'l-mütezzammin li-esrâri'l-belâğâ*, 2/92.

<sup>12</sup> Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008), 77; Süyûtî, *Mu'tereku'l-akrân fî i'câzil-Kur'ân*, 1/315.

temsil ettiği konuma rağmen hazfedilmesi uygun değildir. Bunun yanı sıra manada büyük bir eksiklik meydana gelir.<sup>13</sup>

### **3. Hazfin Çeşitleri**

Arapçada hazfin birçok çeşitleri mevcuttur. Önemli olanlar kısaca şöyle sıralanabilir.

#### **3.1. Müsnedün İleyhin Hazfedilmesi**

Mübteda ve fâil olan müsnedün ileyhin hazfedilmesi.

##### **3.1.1. Mübtedanın Hazfi**

Örneğin *وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ* "Allah yolunda öldürülenlere ölüler demeyin, zira onlar diridirler, fakat siz farkında değilsiniz."<sup>14</sup> âyetinde mübteda olan (هُمْ) zamiri cümleden hazfedilmiştir. Cümlenin takdiri (هُمْ أَمْوَاتٌ) "Onlar ölülerdir." şeklindedir.<sup>15</sup>

##### **3.1.2. Fâlin Hazfi**

Örneğin *وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَؤَا لَقَدْ أَقَدَّ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَصَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ* "Onlara: Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi size verdiklerimizi aranızda bırakarak bize birer birer geldiniz; içinizde Allah'ın ortakları olduğunu sandığımız şefaatçılarınızı beraber görmüyoruz. Andolsun ki aranızdaki bağlar kopmuş, ortak sandıklarımız sizden ayrılmışlardır denecek."<sup>16</sup> âyetindeki (لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ) cümlesinin açılımı (لَقَدْ تَقَطَّعَ الْوَصْلُ بَيْنَكُمْ) "Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuş," şeklinde olup fâil olan (الْوَصْلُ) masdarı cümleden hazfedilmiştir.<sup>17</sup>

#### **3.2. Müsnedin Hazfi**

Haber ve fiil olan müsnedin hazfedilmesi.

<sup>13</sup> Süyûtî, *Mu'tereku'l-akrân fi i'câzil-Kur'an*, 1/315; Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 77; Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısri, *Muğnil-lebîb 'an kutûbi'l-e'ârîb*, thk. Muhammed Abdül-Latîf, (Kuvveyt: Silsiletü-Turâsiyye, 2000), 794.

<sup>14</sup> Bakara 2/154.

<sup>15</sup> Mustafa Şâhir Halûf, *Üslûbü'l-hazfi fi'l-Kur'an ve eseruhû fi'l-meânî ve'l-mecâz*, ('Âmmân: Dâru'l-Fikr, 2009), 42-43.

<sup>16</sup> En'âm 6/94.

<sup>17</sup> Halûf, *Üslûbü'l-hazfi fi'l-Kur'an ve eseruhû fi'l-meânî ve'l-mecâz*, 42-43.

### 3.2.1. Haberin Hazfi

Örneğin **قَالَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَى نَقَصُهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ** “Bu sana anlattıklarımız, kasabaların başından geçenlerdir. Onların bir kısmı hala duruyor, bir kısmı ise silinip gitmiştir.”<sup>18</sup> âyetindeki **(قَائِمٌ وَحَصِيدٌ مِنْهَا)** cümlesinin açılımı **(مِنْهَا قَائِمٌ وَ مِنْهَا حَصِيدٌ)** “Onların bir kısmı hala duruyor, bir kısmı ise silinip gitmiştir.” şeklinde olup haber olan **(مِنْهَا)** câr-mecrûru cümleden düşürülmüştür.

### 3.2.2. Fiilin Hazfi

Örneğin **قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ** “De ki: Size göklerden ve yerden kim rızık verir?” De ki: Allah. O hâlde, ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!”<sup>19</sup> âyetindeki **(قُلِ اللَّهُ)** cümlesinin takdiri **(قُلْ يَرْزُقُكُمْ اللَّهُ)** “De ki: Allah rızık verir.” şeklinde olup muzârî ma'lûm olan **(يَرْزُقُكُمْ)** fiili hazfedilmiştir.<sup>20</sup>

### 3.3. Mefûlün Bihin Hazfi

Mefûlün bih farklı sebeplere mebni olarak bazen hazfedilir. Örneğin **قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْكُمْ أَجْمَعِينَ** “De ki: En üstün delil yalnızca Allah'ındır. O, dileyeydi elbette sizin hepinizi doğru yola iletirdi.”<sup>21</sup> Âyetteki **(فَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْكُمْ)** cümlesinin takdiri **(فَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْتُكُمْ)** “O, eğer dileyeydi elbette sizin hepinizi doğru yola iletirdi.” şeklinde olup mefûlün bih olan **(هَدَايَتِكُمْ)** masdarı hazfedilmiştir.<sup>22</sup>

### 3.4. Hâlin Hazfi

Hâlin farklı sebeplere binaen duruma uygun olarak birçok yerde hazfi mevzubahistir. Örneğin **وَالْمَلَائِكَةُ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ** “Melekler de her bir kapıdan yanlarıma girerler (ve söyle derler): “Sabretmenize karşılık selâm sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir!”<sup>23</sup> Âyetteki **(سَلَامٌ)** kelimesinin öncesinde hazfedilmiş olan **(قَائِلِينَ)** hâl olarak bulunmaktadır. Cümlelerin takdiri **سَلَامٌ**

<sup>18</sup> Hûd 11/100.

<sup>19</sup> Sebe' 34/24.

<sup>20</sup> Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâik-i gavâmizi't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvîli fi vücûhi't-te'vîl*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1977), 3/288.

<sup>21</sup> En'âm 6/149.

<sup>22</sup> İbn Hişâm, *Muğnil-lebîb 'an kutûbi'l-e'ârîb*, 828.

<sup>23</sup> Ra'd, 13, 23-24.



قَائِلِينَ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ “Sabretmenize karşılık selâm sizlere derler.” şeklinde olmaktadır.<sup>24</sup>

### 3.5. Sıfatın Hazfi

Sıfatın birçok âyette hazfi söz konusudur. Örneğin **أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلَكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا** “O gemi, denizde çalışan birtakım yoksul kimselere ait idi. Onu yaralamak istedim, çünkü onların ilerisinde, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı.”<sup>25</sup> âyetindeki (يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ) cümlesinin takdiri, (صَحِيحَةٍ) “Her sağlam gemiyi ele geçiren,” şeklinde olup sıfat olan (سَفِينَةٍ) kelimesi hazfedilmiştir.<sup>26</sup>

### 3.6. Cümlelerin Hazfi

Cümle hazfinin birçok çeşidi söz konusudur. Örneğin şart cümlesi, cevap cümlesi, kasem cümlesi, kasem cevabının cümlesi, istifham cümlesi ve istifhamın cevap cümlesi bu çeşitlerdendir.<sup>27</sup> Bunlardan ikisini zikretmekle iktifa edeceğiz.

#### 3.6.1. Şart Cümlesinin Hazfi

Örneğin **مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَدَّهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ** “Allah çocuk edinmemiştir; O'nun yanında hiçbir tanrı yoktur, olsaydı, her tanrı kendi yarattığı ile beraber gider ve birbirinden üstün olmaya çalışırlardı. Allah onların yakıştırdıkları şeylerden münezzehdir.”<sup>28</sup> âyetindeki (إِذَا لَدَّهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ) “O vakit her tanrı kendi yarattığı ile beraber gider.” cümlesi cevap cümlesi olup şart cümlesi olan (فَلَوْ كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ) “Şayet O'nun yanında bir tanrı olsaydı?” âyetten hazfedilmiştir.<sup>29</sup>

#### 3.6.2. İstifham Cümlesinin Hazfi

Örneğin **وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ** “Ey Milletim! Durumunuzun gerektirdiğini yapın, doğrusu ben de yapacağım. Kime rezil edici bir

<sup>24</sup> İbn Hişâm, Muğnil-lebib 'an kutübi'l-e'ârîb, 830.

<sup>25</sup> Kehf 18/79.

<sup>26</sup> Süyûtî, el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an, 281; Süyûtî, Mu'tereku'l-akrân fi i'câzil-Kur'an, 1/325.

<sup>27</sup> Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', Meâni'l-Kur'ân, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî, Muhammed Alî Neccâr, Abdü'l-Fettâh İsmâil Şelebî, (Kahire: Dâru'l-Misriyye, 1955), 2/241.

<sup>28</sup> Mü'minûn 23/91.

<sup>29</sup> el-Ferrâ', Meâni'l-Kur'ân, 2/241.

azabın geleceğini, kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Gözleyin, doğrusu ben de sizinle beraber gözlüyorum.”<sup>30</sup> âyetindeki (سَوْفَ تَعْلَمُونَ) cümlesinden önce istifham cümlesi olan فَمَاذَا يَكُونُ إِذَا

عَمَلْنَا عَلَى مَكَانَتِنَا وَعَمِلْتَ أَنْتَ “Biz elimizden geleni yaptığımızda ve sen de elinden geleni yaptığında ne olacak?” cümlesi âyetten hazfedilmiştir.<sup>31</sup>

#### 4. Otuzuncu Cüz /Âmme Cüzü Örneğinde Mefûlün Bihin Hazfi ve Gayeleri

Mezkûr cüzde mefûlün bihin hazfi incelendiğinde birçok gayeyi barındırdığı ve bunlardan dolayı hazfedildiği görülmektedir.<sup>32</sup>

##### 4.1. Mefûlün Bihin Hazfinde Söz Konusu Olan Maksatlar

a) Metnin akışında ve mutlak manada mefûlün bihin kelâmda vazih olması sebebiyle mahzûf hakkında bilgi sahibi olmak. Mezkûr gayelerin gerçekleştiği âyetler meâlleriyle şunlardır:

a) 1. فَكَذَّبَ وَعَصَى “Ama Firavun yalanladı ve başkaldırdı.”<sup>33</sup> âyetinde mezkûr olan her iki fiilin fâili, Firavun’â dönen müstetir/gizli olan (هُوَ) zâmiridir. Mefûlün bih olan (مُوسَى) ism-i ve (اللَّهُ) lafza-i celâli ise cümlelerin akışından anlaşıldığından hazfedilmiştir.

Cümlelerin açılımı فَهُوَ كَذَّبَ مُوسَى وَمَا جَاءَ بِهِ مِنَ الْآيَاتِ وَهُوَ عَصَى اللَّهَ “Firavun Musâ’yı (a.s.) ve getirdiği apaçık âyetleri yalanladı ve Allâh’a (c.c.) karşı geldi.” şeklindedir.<sup>34</sup>

a) 2. إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى “Doğrusu bunda Allah’tan korkan kimseye ders vardır.”<sup>35</sup> Âyetteki (يَخْشَى) muzâri ma’lûm fiiline mefûlün bih olan (اللَّهُ) lafza-i celâli cümleden hazfedilmiştir. Mezkûr âyetten bazı kimselerin Allah’tan sakınıp korkmaları, Firavun’un başına gelenlerin kendilerine de gelecekleri korkusuyla peygamberleri yalanlamayı bırakıp Allah’a (c.c.) karşı gelmekten içtinap ettikleri mefhûmu anlaşılmalıdır.<sup>36</sup>

<sup>30</sup> Hûd 11/93.

<sup>31</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Messellü’s-sâ’ir fi edebi’l-kâtib ve’s-şâ’ir*, 2/282.

<sup>32</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâik-i ğavâmizi’t-tenzîli ve ‘uyûni’l-ekâvili fi vücühi’t-te’vîl*, 4/741.

<sup>33</sup> Nâziât 79/21.

<sup>34</sup> Fahrüddin Ebü Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu’l-gayb*, (Beirut: Dâru’l-Fikr, 1981), 31/43-44; Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâi, *el-Mizân fi tefsiri’l-Kur’ân*, (Beirut: Müessesetü’l-A’lamî li’l-Matbûât, 1997), 22/204.

<sup>35</sup> Nâziât 79/26.

<sup>36</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâik-i ğavâmizi’t-tenzîli ve ‘uyûni’l-ekâvili fi vücühi’t-te’vîl*, 4/702; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 31/42-43.

a) 3. سَيَذَرُكَ مَنْ يَخْشَى "Allah'tan korkan öğüt alacaktır."<sup>37</sup> Âyetteki (يَخْشَى) muzâri ma'lûm fiilinin mefûlü olan (اللَّهُ) lafza-i celâli, surenin akışından anlaşıldığından cümleden hazfedilmiştir. Cümlenin takdiri اِتِّبَاعِ "Kötü akibetten dolayı Allah'tan (c.c.) korkan, düşünceyi onu hakka sevk edene dek düşünüp tefekkür eder." şeklinde olur. Allah'tan (c.c.) ancak Kur'ân'a sınımsız bağlanıp öğretilerinden öğüt alanlar hakkıyla korkup derin saygı duyar.<sup>38</sup>

a) 4. وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى وَهُوَ يَخْشَى "Allah'tan korkup sana koşarak gelen,"<sup>39</sup> Âyetteki (يَخْشَى) muzâri ma'lûm fiilinin mefûlün bih olan (اللَّهُ) lafza-i celâli, bağlamdan anlaşılması sebebiyle açıkça anlaşıldığı için cümleden hazfedilmiştir. Hazf edilen mefûlün bih beraber cümlenin manası şöyle olur: Allah (c.c.) murad ettiği ölçüde öğretileriyle amel edip emirlerini yerine getirememekten dolayı derin bir saygıyla ondan korkup ürperir. Söz konusu mana âyetin siyakından anlaşılmaktadır. Zira derin bir saygı ve korku ancak Allah'a (c.c.) yönelip O'nun öğretilerine sınımsız bağlanmakla mümkündür.<sup>40</sup>

b) Mefûlün bih hazfinin umum mana ifade etmesi için hazfedilir.

Mefûlün bihin umum mana ifade ettiği için hazfedildiği bazı âyetler şunlardır:

b) 1. إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ "Şüphesiz O, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra onu tekrarlar."<sup>41</sup> Âyetteki (يُبْدِئُ وَيُعِيدُ) muzâri ma'lûm fiillerinin mefûlün bihisi cümleye genel ve kapsayıcı bir anlam katması için hazfedilmiştir. Şayet söz konusu mefûlün bih zikredilseydi genellik ve kapsayıcılık manasında olan (الْبَدَأُ - الْإِعَادَةُ) masterları kayıtlı olup genel manasından çıkmış olurdu. Dolayısıyla mefûlün bihin hazfi âyete genel ve kapsayıcı bir anlam kazandırdı. Şöyle ki, Allah (c.c.) başlangıçta neyi yaratıp sonra da onu tekrarlar? Şeklindeki mukadder/gizli bir suale cevap olarak O, her şeyi yaratır, imtihana tabi tutar, sonrada hayatlarını sona erdirip tekrar onları kıyamet günü diriltilerek amellerinin karşılığını verir. Şüphesiz O,

<sup>37</sup> A'lâ 87/10.

<sup>38</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâik-i ğavâmizi't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvîli fi vücûhi't-te'vîl*, 4/741; Tabâtabâî, *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 20/279.

<sup>39</sup> Abese 80/8-9.

<sup>40</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâik-i ğavâmizi't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvîli fi vücûhi't-te'vîl*, 4/702.

<sup>41</sup> Bürûc 85/13.

istediği her şeyi dilediği ölçüde ve zamanda yaratmaya muktedir yegâne haliktir.<sup>42</sup>

b) 2. سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى “Yaratıp düzene koyan, yüce Rabbinin adını tesbih ve takdis et.”<sup>43</sup> Âyette geçen (خَلَقَ فَسَوَّى) mâzî ma'lûm fiillere mefûlün bih olan kelime cümleye umum ve şümül manasını kazandırmak için hazfedilmiştir. Cümlelerin genel ve kapsayıcı manası açısından açılımı şöyledir: خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَسَوَّى خَلْقَهُ تَسْوِيَةً وَلَمْ يَأْتِ بِهِ خَلْقًا مُتَّفَاوِتًا غَيْرَ مُلْتَمِّمٍ وَلَكِنْ إِحْكَامٍ وَإِتْسَاقٍ “O, her şeyi yaratıp şekillendiren, birleşmesi inkânsız olan uyumsuzlukla yaratmayıp bilakis sağlam bir ahenk ve uyum verip düzene koyandır.” Bütün bu özellikler söz konusu eylemin her şeyi bilen ve hikmet sahibi olan zattan sadır olduğuna yakinen delâlet etmektedir. Bu da onun O'nun mutlak kudret sahibi olduğu, rububiyetine kesin burhan olduğuna delildir.<sup>44</sup>

b) 3. وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى “O, her şeyi ölçüyle yapıp yönlendirendir.”<sup>45</sup> Âyetteki (قَدَّرَ فَهَدَى) mâzî ma'lûm fiillere mefûlün bih olan kelime surenin akışından bilindiğinden cümleye genel ve kapsayıcı bir anlam katmak için hazfedilmiştir. Cümlelerin genel ve kapsayıcı mana açısından açılımı şöyle olur: Allah (c.c.) her yaratılana kendisine faydalı olan şeyi yaratıp ondan nasıl faydalanacağını öğreterek yol göstermiştir. Yani her şeyi belli bir miktarda yaratıp onun menfaatine ve yararına sunmuştur. Öyle ki, her şeyi zâtı, sıfatı ve eylemleri açısından belli sınırlar ve ölçüler bağlamında yaratıp kulunun hizmetine sunmuştur. Dolayısıyla her varlık kendisi için yaratılıp hizmetine sunulan şeye gayret ve çabası nispetinde nail olur. Örneğin acıkan bir çocuğun süt emmek için annesine kavuşmak ve kendisi için yaratılan süte kavuşmak arzusuyla var gücüyle harcadığı enerji bunun en nadide misali olarak telaki edilebilir. En ince ayrıntısıyla takdir edilen bütün bu nimetler hiç şüphesiz Allah'ın hidayeti, inayeti ve iradesiyledir.<sup>46</sup>

<sup>42</sup> Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/123.

<sup>43</sup> A'lâ 87/1-2.

<sup>44</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâik-i ğavâmizi't-tenzili ve 'uyûni'l-ekâvili fi vücûhi't-te'vîl*, 4/739; Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 20/279.

<sup>45</sup> A'lâ 87/3.

<sup>46</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâik-i ğavâmizi't-tenzili ve 'uyûni'l-ekâvili fi vücûhi't-te'vîl*, 4/739; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/141; Tabâtabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 20/265.

b) 4. فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى "Elinde bulunandan verenin, Allah'a karşı gelmekten sakınan,"<sup>47</sup> Âyetteki (أَعْطَى وَاتَّقَى) mâzî ma'lûm fiillere mefûlün bih olan kelime surenin akışından anlaşıldığından cümleye genel ve kapsayıcı bir anlam katmak için düşürülmüştür. Cümledeki (أَعْطَى) fiilinin genel ve kapsayıcı manası açısından âyetin açılımı şöyle olur: Malının genel haklarını vermek suretiyle Allah (c.c.) rızası için infak etmek. Dolayısıyla burada genel ve mutlak bir infaka delâlet söz konusudur.<sup>48</sup> Zira cömertliğe karşı cimrilikle ilgili mezkûr surenin bir başka âyetinde meâlen "Ama cimrilik eden, kendini Allah'tan müstağni sayan,"<sup>49</sup> şeklinde buyurulmuştur. Âyette geçen (اتَّقَى) mâzî ma'lûm fiilinin mefûlün bihi olan (الله) lafza-i celâli hazfedilmiştir. Buradan takvanın infak için etken bir sebep olarak tellaki edildiği, infaktan gayenin mutlak olduğu ve bunun da ancak samimi bir niyetle Allah'a karşı (c.c.) gelmekten sakınmakla elde edileceği manası ortaya çıkmaktadır.<sup>50</sup>

b) 5. فَحَسْرَةً فَتَادَى فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى "Adamlarımı toplayıp seslendi: Ben, sizin en yüce Rabbinizim! dedi."<sup>51</sup> Âyette geçen (حَسْرَةً) mâzî ma'lûm fiiline mefûlün bih olan kelime mahzûf olup cümlelerin açılımı جُمِعَ فَحَسْرَةً فَتَادَى "Hemen sihirbaz cemaatini topladı." şeklinde olup genel ve kapsayıcı anlam cümlede geçen (حَسْرَةً) fiilinden ortaya çıkmaktadır. Zira haşir ancak topluluğun iştirakiyle meydana gelir.<sup>52</sup> Ayrıca âyetteki (تَادَى) mâzî ma'lûm fiiline mefûlün bih olan kelime cümleden düşürülmüştür. Mezkûr fiilin mefûlünde genel bir anlam vardır. Cümlelerin genellik bakımından açılımı ise "Toplandıkları yerde onlara seslendi, ya da emir vererek onlara seslendi." şeklindedir.<sup>53</sup>

b) 6. سَيَذَكِّرُ مَنْ يَخْشَى فَذَكِّرْ إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرَى "Seni en kolayla muvaffak kılacağız. O halde eğer öğüt fayda verirse öğüt ver."<sup>54</sup> Âyetteki (يَخْشَى) muzâri ma'lûm fiiline mefûlün bih olan kelime sözün gelişinden anlaşıl-

<sup>47</sup> Leyl 92/5.

<sup>48</sup> Zemahşerî, el-Keşşâf 'an hakâik-i ğavâmizi't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvîli fi vücûhi't-te'vîl, 4/766.

<sup>49</sup> Leyl 92/8.

<sup>50</sup> Tabâtabâî, el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân, 20/303-304.

<sup>51</sup> Nâziât 79/23-24.

<sup>52</sup> Zemahşerî, el-Keşşâf 'an hakâik-i ğavâmizi't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvîli fi vücûhi't-te'vîl, 4/766.

<sup>53</sup> Zemahşerî, el-Keşşâf 'an hakâik-i ğavâmizi't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvîli fi vücûhi't-te'vîl, 4/696.

<sup>54</sup> A'lâ 87/9-10.

diğundan hazfedilmiştir. Cümleye genel ve kapsayıcı bir anlam katarak akla gelebilecek bütün korku ve saygı manalarını âyete kazandırmıştır. Şöyle ki, Allah'tan, onun gazabından, azabından, kötü akıbetten ve hak yoldan sapmaktan korkan herkes ondan öğüt alıp faydalanacaktır.<sup>55</sup>

b) 7. *إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى* "Allah'ın dilediği bundan müstesnadır. Doğrusu açığı da, gizliyi de bilen O'dur."<sup>56</sup> Âyette geçen (يَخْفَى) muzâri ma'lûm fiiline mefûlün bih olan kelime metnin akışından belli olduğundan cümleye kapsayıcılık manasını kazandırmak için hazfedilmiştir. Şöyle ki, muhakkak Allah'ın ilmi açık ve gizli olan her şeyi kuşatmıştır.<sup>57</sup>

c) Mefûlün bihin hazfinin tehdit ve korkutma manasına delâlet etmesi. Söz konusu manaların tezahür ettiği âyetler mealleriyle şunlardır:

c) 1. *كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ* "Hayır! Anlayacaklar! Yine hayır! Onlar anlayacaklar!"<sup>58</sup> Âyetteki (سَيَعْلَمُونَ) muzâri ma'lûm fiiline mefûlün bih olan kelime cümleye tehdit ve korkutma anlamını kazandırmak için cümleden düşürülmüştür. Allah (c.c.) bilecekleri ve görecekleri hiçbir şeyi âyette zikretmemiştir. Bir görüşe göre bunun sebebi, kendilerinin birbirlerine sorup alaya aldıkları şeyin başlarına gelip hak olduğunu elbette görüp bilmeleridir. Bazen söz konusu tehdit ve korkutmanın dünya ve ahirete de teşmili mümkündür.<sup>59</sup> Bir diğer görüşe göre hazfin sebebi, Allah'ın (c.c.) ruhlarının kabzedileceği zaman görecekleri korkunç durumlarla ve ahirette karşılaşacakları azapla kâfirleri korkutmaktır. Âyette söz konusu olan tehdit ve korku manasının artması ve pekişmesi için her iki fiil tekrar edilmiştir.<sup>60</sup>

c) 2. *كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ* "Hayır; ileride bileceksiniz! Hayır, Hayır! İleride bileceksiniz!"<sup>61</sup> Âyette geçen (تَعْلَمُونَ) muzâri ma'lûm fiiline mefûlün bih olan kelime iki âyetin akışından anlaşıldığından cümleye tehdit ve korkutma manasını kazandırmak için hazfedilmiştir. Zira

<sup>55</sup> Halûf, *Üslûbü'l-hazfi fi'l-Kur'ân ve eseruhû fi'l-meânî ve'l-mecâz*, 198.

<sup>56</sup> A'lâ 87/7.

<sup>57</sup> Halûf, *Üslûbü'l-hazfi fi'l-Kur'ân ve eseruhû fi'l-meânî ve'l-mecâz*, 198.

<sup>58</sup> Nebe' 78/4-5.

<sup>59</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâik-i ğavâmizi't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvili fi vücûhi't-te'vil*, 4/685.

<sup>60</sup> Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî, *Fethu'r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sabûnî, (Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1983), 1/595.

<sup>61</sup> Tekâsür 102/3-4.

Araplar bir kelimeye sertlik ve korkutma manasını katmak amacıyla onu tekrar ederler. Ya da şöyle denilebilir, her âyette makamına uygun tehdit ve gözdağı vardır. Şöyle ki, kimisi dünyada karşılaşacağı musibetlerle tehdit edilirken kimisi de ahirette karşılaşacağı cehennem azabıyla korkutulmaktadır. Bazı âlimler birinci âyetten maksadın dünya azabı, ikinciden ise ahiret azabının kastedildiğini ileri sürmüşler. Mefûlün bihle beraber cümlenin mana takdiri şöyledir: Allah'ın (c.c.) azabının korkunçluğunu apaçık gördüğünüzde içinde bulunduğunuz hata ve günahlarınızı bilip akıbetinizin kötü olduğunu göreceksiniz.<sup>62</sup>

d) Mefûlün bihin hazfinin durumun ta'zim ve korkunçluğuna delâlet etmesi. Söz konusu manaları içeren bazı âyetler mealleriyle şunlardır:

d) 1. *عَلِمْتُ نَفْسُ مَا قَدَّمْتُ وَأَخَّرْتُ* "İnsanoğlu, ne yaptığımı ve ne yapmadığımı görür."<sup>63</sup> Âyette geçen (*قَدَّمْتُ أَخَّرْتُ*) mâzî ma'lûm fiillerine mefûlün bih olan kelime durumun azamet ve korkunçluğuna delâlet etmesi için hazfedilmiştir. Lafzın zahirine bakıldığında mefûlün bihin mahzûf olduğuna dair bir emare/işaret söz konusu değildir. Ancak cümlenin takdirine bakıldığında bu durum kolayca görülebilir. Cümlenin açılımı *مَا قَدَّمْتُ مِنْ خَيْرٍ وَأَخَّرْتُ مِنْ سَيِّئَةٍ* "İyilik olarak ne yaptığımı ve kötülük olarak ne yapmadığımı." şeklinde olur. Bir başka görüşe göre cümlenin açılımı "Allah'a (c.c.) itaat olarak ne yaptığımı ve Onun tarafından kendisine emredildiğine rağmen ne yapmadığımı," şeklinde olabilir. Tüm bu manalardan şu sonuca varılabilir: Kur'ân metninin hedefi, mefûlün bihin takdiri durumunda içerdiği tazim, kıyamet gününün dehşeti, her nefsin dünyada iken ne yaptığı, yapmak isteyip de yapmadığı ve itiraf ettiği tabloyu bizlere sunmaktır. Ayrıca o günün korkunç manzarası her nefse salt iradesiyle yaptığı iyiliği ve kötülüğü itiraf ettirmektedir.<sup>64</sup>

d) 2. *وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ* "İçinde olanları dışarı atarak boşaldığı zaman,"<sup>65</sup> Âyetteki (*تَخَلَّتْ*) mâzî ma'lûm fiiline mefûlün bih olan kelime durumun tazim ve korkunçluğuna delâlet etmesi için hazfedilip müstetir

<sup>62</sup> Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, 3/217; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/271-272; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâik-i şavâmizi't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvili fi vüücûhi't-te'vîl*, 4/798.

<sup>63</sup> İnfîtâr 82/5.

<sup>64</sup> Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabi, 2002), 4/613; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 24/268; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/73.

<sup>65</sup> İnşikak 84/4.

zamir olarak takdir edilmiştir. Cümlenin açılımı **أَخْرَجَتْ أَمْوَاتَهَا وَتَخَلَّتْ عَنْهُمْ** "Ölmüş olanları çıkarıp dışarı atarak boşaldığı zaman," şeklinde olur. Yeryüzünün her şeyi dışarı atıp boşalması, kıyamet gününün azameti ve dehşetine delâlet eder. Dolayısıyla arzın Allah'ın (c.c.) emriyle içinde barındırdığı ölüleri, madenleri ve hazineleri hiçbir imtiyaz hakkı tanımadan dışarı atıp onlardan kurtulması sadece onun kudreti ve emriyle olur. Tüm bunlar kâinatta meydana gelen her korkunç hadisenin hakikati ve mahiyetini ancak Allah'ın bildiğine işaret etmektedir.<sup>66</sup>

d) 3. Mefûlün bihin hazfi cümlede gizli olan üzüntü ve pişmanlık manasını açığa çıkarıp ifade etmek için de gerçekleşir. Söz konusu manaların açıklandığı âyetler mealleriyle şunlardır:

d) 4. **يَقُولُ يَا لَأَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي** "Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım, der."<sup>67</sup> Âyetteki (**قَدَّمْتُ**) fiilinin mefûlün bihi, kıyamette fayda vermeyen üzüntü ve pişmanlık manasını cümleye kazandırmak için hazfedilmiştir. Cümlenin mana olarak takdiri, "Keşke kendisinde sonra ölümün olmadığı şu ahiret hayatı için dünyada iken sâlih ameller gönderseydim, der." şeklinde olur.<sup>68</sup> Arap dili ve edebiyat âlimi Zemahşerî (öl. 538/1144), âyetteki üzüntü ve pişmanlığı şöyle açıklar: "Kıyamette günahkârların izhar ettiği üzüntü ve pişmanlık, mükelleflere verilen seçme ve tercih hakkına rağmen kendilerini itaat etmekten engelleme ve günaha mecbur etme gibi bir faktörün olmadığına en açık delilidir."<sup>69</sup> Kıyamet günü gerçekleştiğinde, insanoglunun uzak gördüğü veya unuttuğu gün yakınlaştığında, dünyanın kendisini aldattığını fark edince, "keşke bana bir fırsat verilseydi de terk ettiğim salih amelleri yapsaydım" diye üzüntü ve pişmanlık duygusunu ibraz eder. Oysa söz konusu üzüntü ve pişmanlık, iş bitirilmişken geçmiş olanı geri getirmeye muktedir değildir. Hüküm verilmişken hakkı idrak edip o

<sup>66</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 19/280; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/97.

<sup>67</sup> Fecr 89/24.

<sup>68</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 24/390.

<sup>69</sup> Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâik-i şavâmizi't-tenzîli ve 'uyûmi'l-ekâvîli fi vücûhi't-te'vîl*, 4/755.



günün dehşetini anlaması ve hiçbir şeyi geriye getirememesi artık aşıkârdır.<sup>70</sup>

e) Mefûlün bihin hazfi kelâmdaki rahatlatma ve gönül hoşnutluğunu ifade etmek için gerçekleşir. Söz konusu manaları içeren âyetler meallemle-riyle şunlardır:<sup>71</sup>

e) 1. وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ وَلِالْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ “Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı. Muhakkak ki ahiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın. Seni yetim bulup da barındırmadı mı? Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi? Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi?”<sup>72</sup> Âyette geçen (قَلَىٰ) mâzî ma'lûm fiilinin mefulü bihi olan (كَ) “kâf” zamiri, Taberî’ (ö. 310/923) ve Zemahşerî’nin beyanına göre surenin siyakına istinaden manası açık olduğundan hafzedilmiştir.<sup>73</sup> Müfessir Fahred-din er-Râzî (ö. 606/1210) ve Âlûsî (ö. 1270/1854), mezkûr fiilin mefulünün düşmesinin sebebinin (وَدَّعَكَ) fiilindeki (كَ) “kâf” zamirinin varlığıdır, bununla yetinilip mefulün bih hafzedilmiştir, derler.<sup>74</sup> Tüm mezkûr görüşlere rağmen tercih edilen görüşe göre hafzin sebebi şöyle açıklanmıştır: Allah (c.c.) Hz. Peygamber’e, (s.a.s.) direkt hitap etmek suretiyle kovma, bützetme ve uzaklaştırma manasını ihata eden (قَلَىٰ) “darılmak” fiilini hitap (كَ) “kâf” zamiriyle kullanmadı. Bilakis kendisini rahatlatma ve gönül hoşnutluğunu sağlamak için mefulün bih hafzedilerek hitap yerine gaip üslûbu tercih edilmiştir. Bununla beraber mezkûr âyet fasılalara riayet etmek üzere yapılan hafze de örnektir.<sup>75</sup> Sure siyakının muha-

<sup>70</sup> Âişe bint Muhammed Alî Abdirrahmân, *et-Tefsîrû'l-beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1990), 2/158; Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî, *Fî Zılâlil-Kur'ân*, (Beyrut, Dâru's-Şurûk, 1992), 6/390.

<sup>71</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 3/147.

<sup>72</sup> Duhâ 93/1-8.

<sup>73</sup> Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 3/147; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâik-i şavâmi-zi't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvîli fi vücûhi't-te'vîl*, 4/771.

<sup>74</sup> Âişe Abdirrahmân, *et-Tefsîrû'l-beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/34.

<sup>75</sup> Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Abdillâh el-Hüseyî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabi, 2000), 15/523-524; Âişe Abdirrahmân, *et-Tefsîrû'l-beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/35.

taba (Hz. Peygamber s.a.s.) delâlet etmesinden ötürü zamir olan mefûlün bih, mâzî ma'lûm olan (فَأْوَى- فَهَدَى- فَأَغْنَى) fiillerinden hazfedilmiştir. Ayrıca cümleye genel manasını kazandırmak gerekçesi de hazif sebepleri arasında sayılabilir. Zira Allah (c.c.) elçisini (s.a.s.) koruduğu gibi yetimi, yolunu kaybedeni ve fakiri de barındırıp muhafaza eder.<sup>76</sup>

---

<sup>76</sup> Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, 15/533; Âişe Abdirrahmân, *et-Tefsîrü'l-beyânî li'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 1/51.

## SONUÇ

Kur'ân, indiği toplumun tarihi ve kültürüne uygun, kendi asrının gerektirdiği gibi bir lisân kullanmıştır. Toplumun lisân ve literatür açısından yükseldiği aşama Kur'ân dili tarzına temel hazırlamıştır. Bu tarzlardan biri de hiç şüphesiz haziftir. Kur'ân, asrının kelâm yarışında her zaman en önde gelmiştir. Kur'ân'ın tehaddi ve eşsiz tarzıyla okuyucularını hayretler içinde bırakarak etkilemesinde, îcâzın dolayısıyla hazfin etkisi de çok büyüktür.

Kur'ân denizinin engin dalgaları arasında onun mana sınırlarını, belîğ lafızlarını, eşsiz üslûbunu kendinde içermesi cihetiyle Âmme cüzündeki mef'ulün bihin hazfi ele alındı. Bu başlıkta söz konusu hazfinin delâlet ettiği manalar, bu bağlamda meydana gelen îcâz ve üslûptaki eşsizliğe değinildi. Arap gramerinde gerçekleşen mef'ulün bih kelâmın kendisinden müstağni olduğu, hazfi câiz olup çok da kendisine ihtiyaç duyulmayan, aslî olmayıp ferî bir unsurdur. Tüm bu sebeplere rağmen hazfi cümleye nadide manalar kazandırdığı gibi zikri de bazen eşsiz anlamlar kazandırmaktadır.

Bu itibarla otuzuncu cüzde mef'ulün bihin hazif durumları incelenerek şu sonuca ulaşılmıştır: Hazfedildiği durumlarda cümleye belâgat ve îcâz manasını kazandırarak manaya fesahat manasını kazandırmıştır. Ayrıca mef'ulün bihin hazfedilmesi sebepsiz olarak söz konusu olmayıp ancak metnin ve siyakın değişimiyle çeşitli belâğî mefhumların değiştiği durumlarda meydana gelmektedir. Söz konusu hazif mezkûr cüzde âyetlere umum, şümül, tehdit, korkutma, tazim, pişmanlık, üzüntü, hoşnutluk, gönül hoşnutluğu, mutluluk ve estetik gibi zengin ve eşsiz manalar kazandırmıştır. Dolayısıyla mef'ulün bih ve diğer mef'ul çeşitlerinin hazfi mevzubahis olduğu yerlerde mutlaka cümleye bir belâğî mana kattığı aşikâr bir surette gözlemlenmektedir.

### KAYNAKÇA

Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-'Arabi, 2000.

Âişe Abdirrahmân, Muhammed Alî. *et-Tefsîrû'l-beyânî li'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1990.

Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed. *Îcâzu'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâ'ilü'l-i'câz*. thk. Mahmûd

Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, Matbaatü'l-Medenî, 2008.

Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî. Muhammed Alî Neccâr. Abdü'l-Fettâh İsmâil Şelebî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mısıriyye, 1955.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Kamûsu'l-muhît*. nşr. Muhammed Naîm Arkasûsî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn*. nşr. Abdulhamid Hendâvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Saîd. *Sirru'l-fesâha*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982.

Halûf, Mustafa Şâhir. *Üslûbü'l-hazfi fi'l-Kur'ân ve eseruhû fi'l-meânî ve'l-mecâz*. 'Âmmân: Dâru'l-Fikr, 2009.

Herevî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luga*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Muhammed Ali en-Neccâr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed. *el-Messelû's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. 2 Cilt. Kahire: Daru Nehdetu Mısır li't-Tabi' ve'n-Neşri, 2008.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed. *Muğnil-lebib 'an kutübi'l-e'ârîb*. thk. Muhammed Abdül-Latîf. Kuveyt: Silsiletü-Turâsiyye, 2000.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü'l-'Arab*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.

Kazvîni, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed. *Mücmelü'l-luga*. thk. Zuheyr Abdulmuhsin Sultan. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 19 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabi, 2002.

Müeyyed-Billâh, Ebû İdrîs el-İmâm Yahyâ b. Hamza b. Alî. *et-Tirâzü'l-mütezammin li-esrâri'l-belâğa*. 2 Cilt. Beyrut: Matbaa Mukantafe, 1982.

Râzî, Fahreddin Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed. *Mefâtihu'l-gayb*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Seyyid b. Kutb, İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 1992.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Mu'tereku'l-akrân fi i'câzil-Kur'ân*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Mustafa Şeyh Mustafa. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008.

Şerîf Radî, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed. *Hak'a'iku't-te'vîl fi müteşâbihi't-tenzîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ', 1976.

Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî li'l-Matbûât, 1997.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn b. Muhammed b. Ahmed. *Fethu'r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sabûnî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1983.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu't-Turâs, 1958.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâğâ*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1989.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâik-i ğavâmizi't-tenzîli ve 'uyûni'l-ekâvîli fi vücûhi't-te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1977.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc. 6 Cilt. Kuveyt: Matbaatü Hukumeti'l-Kuveyt, 1965.